

Власенко І.В., к.е.н., доцент ©
Вінницький національний аграрний університет

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Наведені історичні аспекти розвитку земельної реформи, та сучасний погляд на неї. Проаналізовано результати проведення земельної реформи зазначено, подолання державної монополії на земельну власність; проведено роздержавлення земель, показано передачу землі у власність недержавних сільськогосподарських підприємств, висвітлено розпайовання землі недержавних сільськогосподарських підприємств. Показані негативні сторони агрохолдингів, при запровадженні ринку землі сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: *землекористування, земельна реформа, ринок землі, мараторій, агрохолдинги, монополія.*

Перехід України до відкритої соціально орієнтованої ринкової економіки супроводжується радикальними перетвореннями в усіх сферах життєдіяльності суспільства, особливо в сільському господарстві.

Важливим етапом у розвитку аграрного природокористування стала Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р., яка проголосила, що земля є власністю українського народу. Характерно, що ще до прийняття Акту проголошення незалежності України Верховна Рада прийняла Постанову "Про земельну реформу". Водночас наголошувалося, що з 15 березня 1991 р. усі землі України є об'єктом земельної реформи. Невдовзі, у жовтні 1991 р., затверджено концепцію роздержавлення та приватизації землі. Земельний кодекс України, який прийнятий 18 грудня 1990 р., принципово відрізнявся від попередніх двох кодексів (1922 та 1970 рр.). Він передавав функції власника – володіння, користування та розпорядження землею – народу України. Кодекс передбачав рівноправний розвиток різних форм господарювання на землі на основі добровільного вибору громадянами видів землеволодіння та землекористування із запровадженням системи захисту їхніх прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань економічних інтересів і вирішення окремих соціальних питань, що виникли у процесі проведення земельної реформи, здійснили такі вітчизняні вчені, як В.Я. Амбросов [2], Ю.Д. Білик, М.С. Богіра [3], Л.М. Бойко [4], І.С. Будзилович, В.П. Галушко, О.А. Грішнова, А.С. Даниленко, Л.М. Колот [10], А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський [5], М.А. Пилипенко, А.М. Третяк [11] й ін. Тому на сучасному етапі існує нагальна потреба дослідження питання сучасної моделі вітчизняного розвитку сільського господарства, визначення місця агропромислових формувань нового типу в контексті земельної реформи.

Метою статі, є аналіз сучасної моделі вітчизняного розвитку сільського господарства, визначення місця агропромислових формувань нового типу.

Викладення основного матеріалу. Слід зазначити, що спочатку земельна реформа не передбачала створення інститутів приватної власності на землю. Мета полягала лише в розподілі землі шляхом надання громадянам ділянок на правах довічного успадкованого користування (із правом передання у спадщину) і надання землі колективним і державним господарствам на правах постійного користування. Незважаючи на початкову мету земельної реформи, Україна швидко перейшла до розуміння запровадження приватної власності на землю в реформуванні земельних відносин. Уже 1992 р. право приватної власності на землю було закладене у змінах до Земельного кодексу і в Законі України "Про форми власності на землю" (від 30 січня 1992 р.), який визначає три форми земельної власності – приватну, колективну і державну. Україна вже завершила два етапи земельної реформи і зараз реалізує третій етап.

Перший етап, який тривав з 1991 по 1995 рр., можна визначити як ліквідацію державної монополії на землю і встановлення колективної та приватної власності. Основними ознаками цього етапу була передача сільськогосподарської землі з державної у колективну власність.

Другий етап – 1995 по 2000 рр. – полягав у розпаюванні землі і скасуванні колективної власності. На цьому етапі здійснювалася передача землі з колективної у приватну власність.

Третій етап земельної реформи – це формалізація прав на приватну власність на землю. Після Указу Президента від 1999 р. процес підготовки і видачі державних актів на право приватної власності на землю значно прискорився. Починаючи з 1 лютого 2002 р. понад 6,4 млн. користувачів земельних ділянок отримали державні акти на право власності на земельні ділянки в обмін на земельні сертифікати. Загальновизнаний факт, що Україна має найкращі у світі землі, природно-кліматичні умови та необхідні трудові ресурси для ведення сільського господарства, є достатньо дослідженим і в історичному, і технолого-економічному аспектах. Однак ефективність використання землі, у першу чергу багатой чорноземами, як і раніше, залишається низькою.

Аналізуючи результати проведення земельної реформи слід зазначити, що майже за 20 років від її початку виконано значний обсяг робіт, зокрема: подолано державну монополію на земельну власність; проведено роздержавлення земель і сформовано землі запасу та резервного фонду; передано землі у власність недержавних сільськогосподарських підприємств; розпайовані землі недержавних сільськогосподарських підприємств, чим вирішено питання надання земель у власність тим, хто на ній працює; завершується процес видачі державних актів на право на земельну частку (пай), розмежування земель державної та комунальної власності, відкриття Поземельної книги, присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам.

Логічним продовженням земельної реформи в аграрній сфері стало паювання земель у недержавних сільськогосподарських підприємствах. Цей

процес проведено у 1996–1998 рр. за Указом Президента України № 720/95 від 08.08. 1995 р. "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям".

Своїм правом на приватизацію скористалися 12,2 млн. громадян (85,7% загальної кількості громадян, які мають на те право). Вони одержали 16,9 млн. земельних ділянок загальною площею 3,972 млн. га. Середній розмір земельної частки (паю) по регіонах України коливається в межах від 1,08 га в Івано-Франківській області до 8,88 га – у Луганській.

В Україні 6,917 млн. громадян набули право на земельну частку (пай), із яких 6,823 млн., або становить 98,6%, отримали сертифікати на право на земельну частку (пай). Громадянам оформлено 6,412 млн. державних актів на право власності на земельні ділянки, що становить 93,9% від кількості тих, хто отримав сертифікати, та видано 5,933 млн. державних актів, або 86,9%.

Новостворені на базі колективних сільськогосподарських підприємств агроформування України та наявність у них сільськогосподарських угідь за станом на 1 січня 2008 р. наведені в табл. 1

Таблиця 1

Результати агроформувань ринкового типу на 1 січня 2008 р.

Агроформування ринкового типу	Одиниці виміру (тис.)	% від загальної кількості
Фермерські господарства	10741	33,0
Товариства з обмеженою відповідальністю	7300	22,4
Приватні (приватно-орендні)	5191	16,0
Акціонерні товариства	726	2,2
Сільськогосподарські	1323	4,1
Інші суб'єкти господарювання	7240	22,3

У результаті реформування створено 32,5 тис. нових агроформувань ринкового типу, серед яких переважають фермерські господарства – 10,7 тис. (33,0% від загальної кількості), товариства з обмеженою відповідальністю – 7,3 тис. (22,4%), приватні (приватно-орендні) – 5,2 тис. (16%), акціонерні товариства – 0,7 тис. (2,2%). На 1 січня 2008 р. кількість фермерських господарств становила 10 741 юридичних осіб. У користуванні фермерів перебуває 2 677,9 тис. га сільськогосподарських угідь (14,4%) (пересічно на одне господарство припадає відповідно по 73,7 га). Тривалий час земельна реформа передбачала зміну форм господарювання на селі лише за рахунок розвитку фермерських господарств. Створені в перші роки реформи, ці господарства в цілому поки що не виправдовують покладених на них сподівань, не вийшли на рубіж домінуючих у забезпеченні населення продуктами харчування. Кількість фермерських господарств тривалий час майже не змінюється. Певна їх частина припиняє діяльність, натомість з'являються нові ентузіасти фермерського руху. У той же час найменші середні розміри сільськогосподарських угідь залишаються в Закарпатській (7 га) та Чернівецькій (13 га) областях, найбільші – у Луганській (142 га) та Харківській (137 га).

За даними Державного агентства земельних ресурсів України, станом на 1 січня 2011 року реформовано 11,9 тис. недержавних сільськогосподарських підприємств, на базі яких створено 34,7 тис. нових господарських формувань ринкового спрямування, у тому числі: 7,9 тис. товариств з обмеженою відповідальністю, 5,3 - приватних (приватно-орендних) підприємств, 0,7 - акціонерних товариств, 1,0 - сільськогосподарських кооперативів, 11,9 - фермерських господарств і 7,8 тис. інших суб'єктів господарювання.

Істотною особливістю розвитку вітчизняного сільського господарства є те, що поряд із дрібними суб'єктами господарювання на селі (особисті селянські господарства з приєднаними земельними паями, чимало фермерських господарств, що не орендують великих масивів земель) функціонує багато середніх і великих аграрних підприємств та агропромислових вертикально інтегрованих структур - агропромислових формувань нового типу - з величезними площами землі в обробітку. Зокрема, функціонує 1633 аграрних підприємств, що мають 3 тис. га і більше, а також 83 аграрно-промислових формувань (АПФ) з площею 20 та більше тисяч гектарів сільськогосподарських угідь. Причому загалом станом на 2012 рік вони орендували, за спостереженнями окремих науковців, до 6,5 млн. га. Значимо зразу, що згадані вертикально інтегровані агропромислові формування послідовно й інтенсивно нарощують свій «земельний банк». За даними УКАБ у період з липня 2010 року по липень 2011 року зазначені формування збільшили площу орендованих земель на 1 млн. га. За неповними даними у 2012 році їхній «земельний банк» в очікуванні ринку землі зріс ще на 1 млн. га і становить нині, як уже зазначалося, 6,5 млн. га.

Нині є всі підстави стверджувати, що ми знову повертаємо не в той бік: на цей раз йдемо латиноамериканським шляхом завдяки створенню величезних латифундій як за розмірами оброблюваних земель (100-480 тис. га), так і капіталу. За останні 10 років площа сільськогосподарських угідь в агро - та агропромислових холдингах за експертними оцінками зросла в 12 разів (з 0,5 до 6 млн. га). Водночас землі державних підприємств скоротилися майже в 2 рази (з 1,85 до 1 млн. га), інших традиційних сільськогосподарських підприємств (СВК, ТОВ і т.п.) в 2,6 раза (з 27,1 до 10,3 млн. га, а землі фермерських господарств зросли в 2 рази (з 2,2 до 4,3 млн. га) і господарств населення в 1,8 раза (з 8,6 до 15,4 млн. га).

Апологети розвитку агрохолдингів в Україні до їхніх переваг відносять: вищу продуктивність праці й рівень рентабельності виробництва, нижчу собівартість продукції за рахунок високої спеціалізації та концентрації виробництва. На перший погляд усе правильно, якщо не враховувати те, що, поперше, практично всі агрохолдинги спеціалізуються на виробництві тільки висококомеханізованої і високорентабельної продукції (кукурудзи, озимої пшениці, ячменю, соняшнику, ріпаку, курячих яєць, м'яса бройлерів), а по-друге, якщо під час визначення ефективності враховувати тільки економічну й не брати до уваги (як це робиться в цьому разі) ні соціальну, ні екологічну ефективність.

Що чекає на українське село, коли більшість земель перейде у власність, користування і розпорядження земельних олігархів? Це не так важко спрогнозувати, аналізуючи теперішні їхні «здобутки»: орієнтація виключно на високоефективні галузі рослинництва призвела до порушення сівозмін, зниження родючості ґрунтів, до знищення тваринництва в тих селах, де господарюють олігархи. А це - зменшення кількості робочих місць, безробіття, ненаповнені бюджети сільських рад, бо їхні компанії зареєстровані у великих містах. Як наслідок розвалена соціальна сфера села.

Висновки. По-перше, враховуючи катастрофічні для українського села наслідки двох попередніх етапів, не можна допустити, щоб знову, вже втретє за останні 100 років, повторювати ті самі помилки: замість апробованого більш ніж столітнім європейським досвідом шляху кооперування селян, пішли латиноамериканським шляхом створення величезних латифундій.

По-друге, враховуючи концепцію багатофункціональності сільського господарства, генеральною лінією аграрної політики держави має стати: на землі повинен працювати й управляти той, хто на ній живе і кому вона належить. А звідси - необхідність інституціонального обмеження в Законі «Про ринок землі» розмірів латифундій і державна підтримка тих організаційно-правових форм господарювання, які закріплюють на землі селянина з діда-прадіда: фермерських господарств, кооперативів тощо.

По-третє, не поспішати з відміною мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, пам'ятаючи, що ринок землі - це не тільки (і не стільки) її продаж, а й оренда. Так, фермери США і Західної Європи господарюють тільки на 40-45% власної землі, а решта - орендована.

Література

1. Азізов СМ. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах / С.М. Азізов, П.К. Кенійський, В. М. Скупий ; за ред. С.П. Азізов;; К.: ІАЕ, 2001. -С. 251-252.
2. Амбросов В.Я. Переход к рыночным земельным отношениям / В.Я. Амбросов // Стратегії реалізації земельної реформи. - 2011. -№1.-С.39-41.
3. Богіра М. Земельна р і стан формування справжніх господарів на селі / М. Богіра // Землевпоряд. вісн. - 2008. - № 2. - С. 37-59.
4. Бойко Л. Розмір землекористувань сільгосппідприємств у системі чинників ефективності господарювання / Л. Бойко // Землевпоряд. вісн. - 2008. - №6. - С. 63.
5. Ношковський Л.Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л.Я. Новаковський, М.А. Олещенко. - 2-ге вид., доп. - К.: Урожай, 2009. - С (
6. Осадча І. Складові формування сталого аграрного землекористування /І. Осадча // Землевпоряд. вісн. - 2009. - № 1. - С. 35,
7. Передумовою економічного зростання має бути стабільність // Праця і зарплата. -2011. -№21(745). -С. 3.
8. Про внесення змін до методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету

Міністрів України від 31.10.2011 № 1185 з 01.01.2012 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1185-2011-%DO%BF>.

9. Про оренду землі: Закон країни від 19 червня 2003 р. № 962-IV.

10. Соціальна відповідальні теорія і практика розвитку: монографія / [А.М. Колот, ОА. Грішнова та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук А.М. Колота. - К.: КНЕУ, 2012 -501 с.

11. Третяк А. Стан та шлях розвитку земельних відносин і системи землекористування в аграрному комплексі України / А. Третяк // Землевпоряд. вісн. - 2008. -№ < 5.

12. Шпаар Д. Зерновые культуры (выращивание, уборка, доработка и использование) ; под общей ред. Д. Шпаара. - М.: ИДООО «DVL АГРОДЕЛО», 2008. - С.507

Summary

Vlasenko I.V. PhD, Associate Professor

Vinnitsia National Agrarian University

AS REFORMING LAND USE PROVIDING PEOPLE WITH FOOD

These historical aspects of land reform and modern look to it. The results of the land reform states overcome the state monopoly on land ownership; conducted privatization of land and formed a land reserve and contingency fund shows the transfer of land ownership of private farms covered rozpayovannya private farm land. The following disadvantages holdings, in implementing the agricultural land market.

Key words: *land use, land reform, land market maratoriy agriholdings monopoly.*

Рецензент – к.е.н., доцент Гримак О.Я.